

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
VE
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞI

Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu
İBN RÜŞD'Ü YENİDEN DÜŞÜNMEK

2. CİLT

2009 - Sivas / Türkiye

İbn Rüşd'ün Tenzih, Teşbih ve Tecsim Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım

Ibn Rushd's Approach to the Concepts of Tanzih, Tasbih and Taksim

Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî

Özet Çeviri: Metin Özdemir

Kelam ilminin en önemli konularından biri de Allah Teâlâ'nın kullarına teşbihten/benzetilmekten tenzih edilmesidir. Ben bu tebliğimde sadece İbn Rüşd'ün söz konusu çerçevedeki yaklaşımını vermeyi hedeflemedim. Bilakis amacım, bu bilgiyi arz etmek yanında, onun doğru tespitleri ile çizgi dışı yaklaşımlarını da sizlere sunmaktır. Gücüm nispetince onun sözlerini tarafsız ve bilimsel bir bakış açısıyla anlamaya, insaf ölçüleri içerisinde de yanlışlarını eleştirmeye çalışacağım.

Konumuzun daha net olarak açıklığa kavuşabilmesi için temel kavramlarımız olan tenzih, teşbih ve tecsimi kısaca açıklamamız yararlı olacaktır: Tenzih, terim olarak Allah'ı yüceliğine yakışmayan her şeyden, bütün ontolojik anlamdaki eksikliklerden ve ister soyut ister başka türlü olsun, O'nun dışındaki bütün varlıklara nispetle bir üstünlük ve yücelik olarak görülen şeylerin tümünden mutlak surette münezzehtir. Teşbih: Allah'ı kendisiyle diğer varlıklar arasında anlamsal olarak ortak olan bir nitelikle nitelendirmektir. Bu tanımda anlamsallığın vurgulanmasına dikkat edilmelidir. Çünkü isimlerde benzerlik olabilir. Ama hiçbir zaman onların anlamsal içerikleri bakımından müşterek oldukları düşünülemez. Tecsim ise, Yüce olan ilahî zâtı cisim olarak nitelendirmektir. Bu tanımda cisimle kastedilen şey, uzunluk, genişlik ve derinlikten ibaret olan üç boyutlu cevherdir. Diğer bir tanıma göre cisim, cevherlerden oluşan bileşik/mürekkep bir varlıktır.

El-Keşf an Menâhici'l-Edille adlı eserinde tenzih konusuna dair bir bölüm açan İbn Rüşd, tenzih konusunu Kur'an bağlamında üç farklı açıdan değerlendirir. Birincisi, dinin Allah'ı bütün eksikliklerden tenzih ederken insanlara önerdiği yöntem, ikincisi, tenzihte dikkate alınması gereken kriterler, üçüncüsü de bu kriterlerin niçin artırılıp eksiltilemeyeceğine dair açıklamalar...

İbn Rüşd'e göre Kur'an Allah'ı teşbih ve tecsimden tenzih konusunda son derece açık bir dil kullanır. Çünkü bu konu telmih ve işaretlere bırakılmayacak kadar ciddi ve önemlidir. Bu bakımdan herkesin Kur'an'ın konuya ilişkin ileri sürdüğü açık prensiplere dayanması gerekir. Bu prensiplerin en önemlilerinden birisi de Allah'ın kendisi dışındaki hiçbir varlığa benzemediğidir. Bu prensip en açık şekliyle şu ayetlerde kendisini gösterir: "Onun benzeri ve dengi hiçbir şey yoktur." "Hiç yaratan yaratmayan gibi olur mu?" Tabii bunlara İhlâs Suresinde zikredilen temel ilkeleri de ilave etmek gerekir. Bunlar burhanî/kesin kanıtlardır. Zira herkes, mahlûkun sıfatlarını

taşıyan bir varlığın-Hâlik/yaratıcı olamayacağını fitrî olarak bilir. Bu nedenle İbn Rüşd, yaratılanın Yaratan gibi olamayacağı prensibinden şu açık sonucu çıkarır: "Yaratılanların sıfatları Yaratan'da ya hiç yoktur ya da O'nda, mahlûklarda bulunanlardan tamamen farklı bir anlamda bulunur."

Kısacası, İbn Rüşd'e göre teşbih ve tecsimden tenzih konusunda, dinin tespit ettiği bu temel prensiplere dayanılması gerekir. Çünkü burhanî/kesin delil bu prensiplerden hareketle oluşturulur. Dolayısıyla bütün insanların onlara inanması gerekir. İnanmayanlar ise küfre düşerler. Bu bakımdan hiç kimse onları bilmeme konusunda mazur görülemez. Ayrıca bunların tevili/yorumlanması da caiz değildir. Hatta onların yorumlanması küfür, ya da en azından bidattir.

İbn Rüşd'e göre dinde iki türlü hatadan söz edilebilir. O bunları *Faslu'l-Makâl* adlı eserinde, felsefe ve din arasındaki ilişkiyi tartışırken kısaca şöyle dile getirir: Birincisi düşünürlerin düşüncelerinde görülen hatalardır. Bunlar mahir bir doktorun tıp sanatında yaptığı hatalardan mazur görülmesi gibi mazur görülürler. Fakat bu meslekten olmayan birisi aynı hatayı işerse onda mazur görülemez. Diğeri ise asla mazur görülemeyecek olan hatalardır. Eğer bu tür hatalar dinin temel ilkelerinde söz konusu olursa küfür, onların dışındaki konularda gerçekleşirse bidat olur. Bu itibarla İbn Rüşd'e göre burhan ehlinde olmayan, yani kesin delilleri anlama ve kullanma yetisine sahip olmayan insanların onlarla uğraşması küfre ya da en azından bidate sürüklenme tehlikesi bulunduğundan son derece yanlıştır.

İbn Rüşd'ün açıklamalarına bakıldığında dinin asılları veya ilkelerinden birinin inkâr ve tevil edilmesini İslâm dışına çıkmak olarak nitelediğini görmekteyiz. Ancak kişi bazı sıfatları veya furûât kapsamındaki bazı hususları inkâr veya tevil ettiğinde İslâm dışına çıkmaz. Çünkü bunlar muhtemel hususlardır, yeter ki asıllardan birini inkâr etmeye götürmesin. Dolayısıyla kişi tenzih hususunu temelde kabul ettikten sonra bunun alt kısımları içinde kalan hususlarda farklı düşüncelere sahip olabilir.

İbn Rüşd'e göre insanlar delilleri anlama ve kullanma bakımından üç gruba ayrılırlar. Hitabî/ikna etmeyi amaçlayan retorik söylemlere, cedeli/zan ifade eden önermelerden kurulu kıyaslara dayalı delil ve burhanî/kesin bilgi veren önermelere dayalı delillere dayananlar. İbn Rüşd, insanlardan çoğu fitratları gereği ya da yetişme tarzları ve öğrenim imkânları gibi harici faktörlerden dolayı burhanî delillere yatkın değildirler. O kelimacılar bu üç grup içerisinde ikinci sıraya, yani cedel ehli arasına yerleştirir. Bu yüzden onların kullandıkları bazı delilleri çok sıkı bir şekilde tenkit eder. Aşağıda bunlardan yalnızca birisi özet olarak sunulmaktadır.

İbn Rüşd, kelimacıların Allah'ın cisimle nitelendirilmesini red sadedinde onların kullandıkları delilleri eleştirirken özet olarak şunları söyler:

Ehl-i Sünnet'in Eşarî ve Maturudî kanadına mensup olan kelimacılar, Allah'ın cisim olmadığına delil getirirken, "her cisim muhdestir" önermesinden

hareket ederler. Onlar bu fikre arazların hâdis/sonradan olmasını temel gerekçe olarak gösterirler. Çünkü cisimler arazlardan ayrı düşünülemez. Arazlar ise hâdistirler. Buradan çıkacak temel sonuç ise, "hâdislerden/sonralı nesnelere arınması mümkün olmayan her şeyin hâdis olduğudur." İbn Rüşd'e göre bu yöntem burhanî değildir.

İbn Rüşd, bu çıkarımda, cismin arazlardan ayrı düşünülmemeyeceği fikrini kabul eder. Ancak o, cevherlerin arazlardan ayrı düşünülmemeyeceği fikrinin aynı açıklıkla kabul edilemeyeceğini düşünür. Zira ona göre, kalamcılar eğer bununla kendi başlarına bulunan, dolayısıyla kendilerine işaret edilebilen cisimleri kastediyorlarsa bu doğru bir önermedir. Fakat İbn Rüşd, "arazların hadis oldukları" önermesinin şüpheli olduğu kanaatindedir. Nitekim ona göre bazı arazların hadis olması bütün arazların hadis olmasını gerektirmez. O buna zaman kavramını örnek olarak gösterir. Ona göre zamanın hüdüsünü/sonralığını tasavvur etmek zordur. Çünkü her hâdisin yokluk/adem ile öncelenmesi gerekir. Yokluğun bir şeyi öncelenmesi ise ancak zaman kavramıyla mümkündür. Sonuç olarak İbn Rüşd, kalamcıların delillerini, tenkite açık olduklarından dolayı burhan sınıfına koymaz.

Burada yöntem açısından İbn Rüşd'ü bazı konularda haklı bulmak mümkün olsa da onun kalamcılara yönelttiği eleştirilerin eleştiriye açık olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin onun zaman kavramıyla ilgili söyledikleri doğru değildir. Zira onun zamanla ilgili iddiası, hâdisin/sonralının yoklukla öncelenen ya da yok iken sonradan var olan şey olduğu tezine dayanır. Fakat Amidî gibi bazı bilginler bu teze karşı çıkarlar. Amidî hâdisi "ezeli olmayan mevcut" olarak tanımlar. Bu yoruma göre zamanı hâdis/sonralı olarak tasavvur etmek hiç de güç değildir. Onun ezeli olmayışı, o yokluk halindeyken kendisini başka bir zamanın öncelediği anlamına gelemeyeceğinden rahatlıkla hâdisin ezeli olmayan bir mevcut olduğu söylenebilir. Bu anlamda zaman da hâdis bir nesne olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, İbn Rüşd, dinin temel ilkelerinde burhana dayanılması gerektiği ve konumuz bağlamında Kur'an'ın bize burhani delillere esas teşkil eden prensipler sunduğu şeklindeki tezinde haklıdır. Ancak onun, kalamcılarla bütünüyle cedel ehli arasında görerek yaptığı eleştirilerin tümünde aynı ölçüde haklı ve insafli bir yaklaşım içerisinde olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü kalamcılar da sonuçta onun kullandığı Kur'anî prensiplere bağlı kalarak teorik bir zemin oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu zemin onun kullandığı temel Kur'anî prensiplerle açıkça çatışmadığı sürece onları İbn Rüşd'ün yaptığı gibi bütünüyle mahkûm etmek doğru olmaz.